

Universiteit Leiden

De staat, fairness en politieke verplichtingen

Over algemene politieke verplichtingen in moderne staten

Naam: Daan Jacobs
Studentnummer: 0924563
Docent: Mr. dr. R.J.G. Claassen
Vak: Bachelorproject deel II
Deelproject: Politieke filosofie
Datum: 18 juni 2012
Aantal woorden: 7249

Inhoud

1. Inleiding	2
2. Politieke verplichtingen	3
3. Het <i>principle of fairness</i>	5
4. Het probleem van de onvermijdbare goederen	6
5. Is er hoop voor het <i>principle</i>?	9
6. Het probleem van non-consumptie	11
7. Conclusie	14
8. Literatuur	15

1. Inleiding

“Het huishoudboekje van de staat –van ons allemaal dus- moet in balans komen”, schrijft het in 2010 aangetreden kabinet Rutte-Verhagen in het regeerakkoord van datzelfde jaar¹. In de bezuinigingsoperatie die hiervan de uitwerking vormt, werd een ombuiging aangekondigd van een astronomische 18 miljard euro. Hiermee zou het staatsbegrotingstekort –en daarmee de oplopende staatsschuld- in omvang moeten worden beperkt. Met ditzelfde doel voor ogen legde een parlementaire coalitie van VVD, CDA, GroenLinks, D66 en de ChristenUnie zo’n anderhalf jaar later bovenop dit reeds aanzienlijke bezuinigingspakket nog eens 14 miljard aan nieuwe bezuinigingen op tafel². In een kleine twee jaar tijd wordt daarmee een totaal van 32 miljard euro bezuinigd op de financiën van de Nederlandse staat, terwijl in andere Europese landen, zoals Frankrijk en Duitsland, zich reeds vergelijkbare bezuinigingsronden voordeden en de nationale begrotingen al met even grote bedragen slonken³.

Dat deze en andere bezuinigingsmaatregelen grote gevolgen hebben voor de individuele burger, staat buiten kijf. Niet alleen zal deze in de komende jaren namelijk meer moeten afdragen aan de staat, maar ook zal hij of zij in mindere mate gebruik kunnen maken van de voorzieningen die voorheen door de staat werden aangeboden. De maatregelen die de staat in het kader van de bezuinigingen neemt, zouden voor de individuele burger aldus kunnen worden gezien als een verzoek tot een aanzienlijke bijdrage hieraan. Deze bijdrage zou daarbij zowel de vorm kunnen aannemen van een zuiver financiële, zoals het geval is als een product wordt aangeschaft waarop de genoemde verhoogde BTW van toepassing is, als die van een meer kwalitatieve, in het geval dat een vermindering van het aantal ambtenaren bijvoorbeeld leidt tot langere wachttijden bij overheidsinstanties. Dat deze gevraagde bijdrage zal leiden tot een verslechtering van de persoonlijke of financiële situatie van burgers, lijkt dan ook onvermijdelijk.

De contouren van een moreel vraagstuk tekenen zich daarmee reeds af. Waar het ongefundeerd benadelen van iemands situatie namelijk al onaangename overeenkomsten met zaken als diefstal en roof teweeg brengt, wijst ook een bijna intuïtief gevoel dat burgers een zekere plicht hebben om zich naar de regels en beslissingen van hun staten te voegen op de noodzaak om tot een morele onderbouwing voor de beschreven bezuinigingsplannen te komen (zie Morris 1979, 57). Wat geeft iemand, een staat of een ander, immers het recht om een dergelijke bijdrage te vragen? En waarom zou iemand aan dit verzoek moeten voldoen? Het idee dat burgers van staten politieke verplichtingen hebben, die hen een morele plicht geven om de wetten van die staat te gehoorzamen, zou wellicht in een antwoord op het gestelde vraagstuk kunnen voorzien (zie Dagger 2010). Daarvoor zal echter wel moeten kunnen worden aangetoond dat er voor zowel het ontstaan als de strekking van deze

---

¹ Rijksoverheid, “Regeerakkoord VVD-CDA”, 30 september 2010, <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2010/09/30/regeerakkoord-vvd-cda.html> (geraadpleegd op 29 maart 2012).

² Rijksoverheid, “Stabiliteitsprogramma Nederland”, april 2012, <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/overheidsfinancien/documenten-en-publicaties/brieven/2012/04/27/geactualiseerde-stabiliteitsprogramma.html> (geraadpleegd op 7 mei 2012).

³ Zie ANP, “Duitsland wil 80 miljard bezuinigen”, 8 juni 2012, <http://vorige.nrc.nl/economie/schuldencrisis/article2559443.ece> (geraadpleegd op 7 mei 2012) en NOS, “Frankrijk wil 100 miljard bezuinigen”, 7 november 2011, <http://nos.nl/artikel/311300-frankrijk-wil-100-miljard-bezuinigen.html> (geraadpleegd op 7 mei 2012).

verplichtingen een aannemelijke grondslag bestaat, opdat een voldoende basis voor het beschreven overheidshandelen kan worden vastgesteld.

Een antwoord op dit vraagstuk wordt gegeven door het zogenaamde *principle of fairness*, dat profijt van de samenwerking van anderen als grondslag identificeert voor het ontstaan van politieke verplichtingen. De vanzelfsprekendheid van dit antwoord staat echter allesbehalve vast. Sinds zijn intrede op het politiektheoretische toneel is het *principle of fairness* namelijk reeds aan de nodige kritiek onderworpen; auteurs als Rawls en Simmons kwamen ieder aan de hand van verschillende argumenten tot dezelfde conclusie dat het principe weliswaar een kern van waarheid bevat, maar evenwel onbruikbaar is om in bestaande situaties de eventuele aanwezigheid van politieke verplichtingen te kunnen onderbouwen (zie Rawls 1972, 114; Simmons 1979, 334). Dat maakt de pogingen van meer contemporaine auteurs om desondanks op basis van het *principle* tot een algemene theorie voor deze verplichtingen te komen dan ook des te interessanter, aangezien de discussie omtrent de bruikbaarheid en geldigheid van het principe daarmee wederom in alle hevigheid lijkt te zijn losgebarsten (zie bijvoorbeeld Klosko 1982; Cullity 2004; Boran 2006).

Het doel van deze scriptie is om aan dit debat een bijdrage te leveren. Door de kenmerken, verschillende kritieken en aanpassingen van het principe nader te beschouwen, zal worden toegewerkt naar een algehele weging van het principe als bruikbaar werktuig om het bestaan van een algemene politieke verplichting in moderne staten te onderbouwen. Na een uiteenzetting van de strekking van het principe, een studie naar de grootste problemen die er ten aanzien van zijn toepassing zijn geconstateerd en een weging van de verschillende oplossingen die hiervoor zijn verzonnen, kom ik tot de conclusie dat het *principle of fairness* als theoretisch werktuig onoverkomelijk tekort schiet en als zodanig als basis voor deze verplichtingen onbruikbaar lijkt. Daarbij wordt echter duidelijk dat dit op een meer fundamentele beperking van het *principle* berust dan eerder werd verondersteld. Niet onvrijwillige consumptie, maar het niet kunnen uitsluiten van non-consumptie zal als grootste obstakel worden geïdentificeerd.

2. Politieke verplichtingen

Wat zijn politieke verplichtingen? Gezien de centrale rol die deze verplichtingen innemen in de veronderstelde wijze waarop burgers zich ten opzichte van hun staat zouden moeten gedragen, is hun precieze betekenis van cruciaal belang om op dit laatste een helder licht te kunnen werpen. Dat het hierbij gaat om een bepaald type verplichting, die iets van doen heeft met het verband tussen staat en burger, laat zich nog wel raden. Minder duidelijk is wellicht in hoeverre dit type verplichting verschilt van andere soorten en daarmee wat een bepaalde verplichting precies politiek maakt. De sleutel tot het antwoord op deze vraag bevindt zich in de aard van het verband dat tussen burger en staat zou bestaan. Hoewel een zekere wederkerigheid in dat verband namelijk moet worden vastgesteld, is evenwel duidelijk dat het dikwijls de burger is waarvan een mate van gehoorzaamheid jegens die staat wordt verwacht. Het is dan ook weinig verrassend dat politieke verplichtingen ook wel zijn gedefinieerd als “de morele plicht om de wetten of regels van de staat te gehoorzamen” (zie Daggar 2010).

Een dergelijke definitie doet de aard van deze verplichtingen echter tekort. Als alleen wetten als basis worden gezien voor politieke verplichtingen, wordt namelijk voorbijgegaan aan de ongecodificeerde regels die hiervoor eveneens een grondslag vormen⁴. Het is daarom noodzakelijk om politieke verplichtingen ruimer te definiëren, zodat ook deze regels ertoe kunnen worden gerekend. Dat veruit de meeste van deze regels wel degelijk in wetvorm zullen zijn vastgelegd, doet daarbij geen afbreuk aan de bredere betekenis die aan dit type verplichtingen kan worden toegeschreven. Politieke verplichtingen zijn dan ook veeleer een morele plicht om zich te voegen naar de regels en belangen van de staat, dan een plicht om alleen de wetten van die staat te gehoorzamen (zie Gilbert 2006, 14). Wat een politieke verplichting van andere onderscheidt, is dan ook precies de focus die met een dergelijke definitie wordt gelegd op zowel de betrokken actoren, als op het onderwerp waarop de verplichtingen betrekking hebben. Een verplichting die aan deze kenmerken niet voldoet, kan niet als politiek worden aangemerkt.

Een dergelijke, algemene definitie van politieke verplichtingen zegt echter nog maar weinig over hun rol in moderne staten. Het opvallend grote takenpakket van deze staten, die in een groot aantal verschillende soorten goederen voorzien en daarin dikwijls afhankelijk zijn van de gelijktijdige bijdrage van vele burgers, maakt namelijk dat politieke verplichtingen in moderne staten meer dan alleen de morele plicht om die staat te ondersteunen zullen moeten omvatten. Als voor het bestaande handelen van deze staten namelijk een grondslag wil worden gevonden, zal de strekking van de verplichtingen die hiertoe aanleiding geven zo breed mogelijk moeten zijn (zie Klosko 2004, 3-5). Enerzijds zullen politieke verplichtingen dan ook op zoveel mogelijk verschillende goederen van toepassing moeten kunnen zijn, terwijl zij anderzijds op zoveel mogelijk burgers tegelijkertijd betrekking zullen moeten hebben. Politieke verplichtingen in moderne staten zullen in vergaande mate een ‘algemene’ politieke verplichting moeten zijn, die meerdere, meer specifieke politieke verplichtingen omvat (zie Gilbert 2006, 14-5).

De reden voor deze noodzaak is vrij simpel. Voor een groot aantal goederen waarin staten voorzien, geldt namelijk dat deze publieke goederen zijn. Hoewel definities van dit type goederen verschillen, geldt het ontbreken van concurrentie en exclusiviteit in consumptie doorgaans als een traditionele (zie Arneson 1982, 618; Morris 1998, 81; Arnold 2009, 144)⁵. Gegeven dat voldoende burgers een publiek goed de moeite waard vinden en de productiekosten de bijdrage van een bepaald aantal burgers noodzakelijk maakt (Arnold 2009, 144), zorgen deze twee kenmerken van publieke goederen ervoor dat rationele individuen zullen proberen om het goed te consumeren zonder eraan bij te dragen (zie Buchanan 1959,

---

⁴ Voor een uitstekende illustratie van zowel de wijze waarop ook regels die niet in wetvorm zijn vastgelegd als basis kunnen dienen voor politieke verplichtingen, als de problemen die voortkomen uit de tegenstrijdigheden die er tussen verschillende wetten kunnen ontstaan, verwijs ik naar Gilbert (2006, 14).

⁵ Het is overigens duidelijk dat deze twee kenmerken niet voor alle publieke goederen in even grote mate opgaan (Gilbert 2006, 144). Er zijn maar weinig publieke goederen denkbaar waarvoor consumptie door de ene burger altijd precies evenveel overlaat voor anderen en dikwijls is het evenmin onmogelijk om iemand van consumptie van publieke goederen uit te sluiten. De voorwaarden die aan een werkloosheidsuitkering worden gesteld, betekenen bijvoorbeeld al een beperking van de mate waarin eenieder ervan gebruik kan maken en ook aan de consumptie van een concert, dikwijls genoemd als voorbeeld voor het ontbreken van concurrentie, zitten grenzen als te veel mensen dit tegelijkertijd doen.

37; Morris 1998, 81-2). Door individuele burgers de keuze te geven om al dan niet voor een dergelijk goed te betalen, zou de productie ervan onbetaalbaar worden en kunnen vele, ogenschijnlijk voordelige goederen of diensten niet worden geproduceerd (Hindmoor 2006, 104). Een manier om een dergelijk ‘collectief actieprobleem’ te voorkomen is om zoveel mogelijk burgers te dwingen aan de productie van publieke goederen bij te dragen. De uitdaging is dan ook om een basis te vinden voor het bestaan van een algemene politieke verplichting in moderne staten, die op haar beurt een grondslag kan vormen voor een morele plicht om deze bijdrage te leveren.

3. Het *principle of fairness*

Een dergelijke basis zou kunnen worden gevonden in het zogenaamde *principle of fairness*, dat in 1955 door H.L.A Hart uiteen werd gezet. “[W]hen a number of persons conduct any joint enterprise according to rules and thus restrict their liberty,” zo stelde hij, “those who have submitted to these restrictions when required have a right to a similar submission from those who have benefited by their submission” (Hart 1955, 185). Met het *principle of fairness* zoekt Hart aldus de basis voor het ontstaan van politieke verplichtingen in het profiteren van de inspanningen van anderen. Hoewel de rechtvaardigheid van een dergelijke basis voor sommigen ongetwijfeld intuïtief al aannemelijk klinkt, probeert Hart te komen tot een solide, morele basis voor het bestaan van verplichtingen die een gelijke spreiding van de lasten voor zaken waarvan eenieder profiteert, mogelijk maakt (zie Hart 1955, 185). Dat het *principle* zich daarmee met name leent voor de voorziening van publieke goederen, is dan ook weinig verrassend. Ook lijkt het principe een uitkomst te bieden voor zogenaamde *free rider* problemen, die de houdbaarheid van deze goederen bedreigen en hierboven reeds genoemd zijn (zie Arneson 1982).

Hoe het principe in een praktische situatie werkzaam zou kunnen zijn, laat zich wellicht het best illustreren aan de hand van een voorbeeld. Stel namelijk dat individuen A, B en C besluiten om samen hun drinkwatervoorziening te verbeteren door een put te slaan. Hiervoor leveren zij ieder een deel van de benodigde inspanning; A zorgt bijvoorbeeld voor het gereedschap, B graaft de put en C voert het zand af, etc. Individu D, dat na het voltooiën van de put ook wel gebruik wil maken van deze verbeterde watervoorziening, haalt hieruit voortaan zijn drinkwater. Omdat hij daarmee profiteert van de samenwerking tussen A, B en C, zou dit volgens het *principle* betekenen dat er voor hem met het gebruik van de put een politieke verplichting ontstaat jegens hen en dat hij aan hun samenwerking zal moeten bijdragen. Zo zouden zij bijvoorbeeld kunnen afspreken dat D verantwoordelijk wordt voor het onderhoud van de put, of dat D een vergelijkbaar aantal uren dat A, B en C in de put hebben gestoken, zal moeten besteden aan werkzaamheden voor hen.

Hoewel het aanleggen van een put verre van een dagelijkse activiteit lijkt en al helemaal weinig overeenkomsten lijkt te vertonen met het type samenwerkingsverbanden dat zich in moderne staten voor zou kunnen doen, zou hetzelfde principe desondanks ook op deze situaties van toepassing kunnen zijn. Of A, B en C een put aanleggen, een snelweg bouwen of een ziekenhuis oprichten, maakt voor het functioneren van het mechanisme dat de politieke verplichtingen tot stand doet komen namelijk weinig uit. Dat laat onverlet dat verschillende

situaties kunnen worden bedacht waarin de uitvoering van het principe minder voor zich spreekt en het nodige aantal vraagtekens bij deze toepassing kan worden geplaatst (zie bijvoorbeeld Nozick 1974, 93-4). De vergaande gevolgen hiervan voor de geldigheid van het principe, die door verschillende auteurs zijn geconstateerd (zie Rawls 1972; Nozick 1974; Simmons 1979), lijken een nadere beschouwing van zowel deze problematische situaties, als de kenmerken van het principe die hiertoe aanleiding geven, noodzakelijk te maken.

4. Het probleem van de onvermijdbare goederen

De vergaande kritiek die door verschillende auteurs op de rechtvaardigheid van het principe is geleverd, richt zich met name op het feit dat alleen het hebben van profijt van de samenwerking van anderen al zou kunnen leiden tot een politieke verplichting. Dat gegeven lijkt namelijk allerm minst bezwaarlijk zolang het hebben van dat profijt een vrijwillige keuze is, hetgeen geldt voor vrijwel alle private goederen. Als jij bijvoorbeeld de betalingsverplichting voor een product uit de supermarkt niet wilt dragen, zou je er in principe voor kunnen kiezen om dat product niet aan te schaffen. Daarmee zou je ook de plicht om aan dat product bij te dragen, niet oplopen. De inspanning die zal moeten worden geleverd om profijt te hebben van vele publieke goederen, maakt dat consumptie ook hier tot op zekere hoogte een keuze is. Voor het volgen van onderwijs zal namelijk niet alleen schoolgeld moeten worden betaald, maar ook zal iemand zich bijvoorbeeld naar de onderwijsinstelling moeten begeven. Toepassing van het principe op deze private en publieke goederen lijkt dan ook niet onmiddellijk tot problemen te leiden.

Die problemen ontstaan wel als een ander type publieke goederen in ogenschouw wordt genomen. De keuze die namelijk wel voor het al dan niet volgen van onderwijs bestaat, is niet voor alle goederen zo vanzelfsprekend. Simmons (1979, 328) maakt bijvoorbeeld een onderscheid tussen 'open' en 'algemeen toegankelijke goederen', waarmee hij probeert aan te geven dat de inspanning die voor het consumeren van een bepaald goed moet worden geleverd, per goed verschilt. Het feit dat er goederen bestaan waarvan de consumptie redelijkerwijs niet kan worden voorkomen, zou dan ook betekenen dat er van een bewuste keuze voor het aangaan van een verplichting tot bijdrage voor die goederen geen sprake kan zijn. De twijfels die dit opwerpt over de rechtvaardigheid van een door het *principle of fairness* ingeroepen verplichting voor dergelijke goederen, liggen vervolgens voor de hand. Hoe kan een verplichting tot bijdrage immers worden verdedigd als het profijt dat eraan ten grondslag ligt tegen wil en dank kan zijn ontvangen (zie Nozick 1974, 93)?

Voorbeelden van 'onvermijdbare goederen' zijn er in overvloed. Aan het hebben van een leger en de veiligheid die hieruit voor een bepaald gebied voortvloeit, kan bijvoorbeeld door geen enkele inwoner van dat gebied worden ontkomen. Ongeacht of zij die veiligheid willen ontvangen, is de mate van veiligheid voor alle inwoners van het beschermde gebied namelijk even groot. Zo absoluut als veiligheid hoeven onvermijdbare goederen overigens niet te zijn; als burger van een moderne staat is het bijvoorbeeld al vrijwel onmogelijk om je aan de voordelen van regenafvoer te onttrekken. Het is dan wellicht ook wenselijk om de onvermijdbaarheid van goederen te zien als een glijdende schaal, waarbij absoluut

onvermijdbare goederen via redelijkerwijs onvermijdbare goederen overgaan in verschillende categorieën min of meer vermijdbare goederen⁶.

Een oplossing voor dit probleem zou kunnen liggen in het stellen van extra voorwaarden aan het ontstaan van politieke verplichtingen. Door elementen aan Harts definitie toe te voegen, zou kunnen worden voorkomen dat individuen op basis van het principe worden opgezadeld met verplichtingen jegens samenwerkingsverbanden waarvan zij de voordelen niet willen. De vorm die deze voorwaarden volgens verschillende auteurs zouden moeten aannemen, verschillen echter sterk. Zo betoogt Rawls (1972, 112) dat een noodzakelijke voorwaarde voor het ontstaan van politieke verplichtingen zou moeten bestaan uit het ofwel vrijwillig accepteren van de voordelen van bepaalde goederen, dan wel het gebruik daarvan om de eigen belangen te dienen. Alleen dan zouden ontstane verplichtingen volgens hem als 'ware' verplichtingen kunnen worden beschouwd en als zodanig tot de plicht kunnen leiden om aan de productie ervan bij te dragen (Rawls 1972, 113). Dat daarmee de problematiek van de redelijkerwijs onvermijdbare goederen tevens wordt voorkomen, lijkt bijzaak.

Aan de basis van zijn voorgestelde toevoeging aan het principe ligt de overtuiging dat verplichtingen alleen kunnen voortkomen uit vrijwillige handelingen van rationele, geïnformeerde individuen (Rawls 1972, 113; 345). Acceptatie van voordelen, of de impliciete acceptatie die spreekt uit het gebruiken van die voordelen om de eigen belangen te dienen, lijkt voor Rawls dan ook een manier om invulling te geven aan deze overtuiging. Daarbij laat hij echter onbesproken of individuen inderdaad als volledig rationeel kunnen worden beschouwd en, als dit het geval is, of en wanneer zij volledig geïnformeerd zijn. Vooral voor dit laatste geldt dat dit een wellicht ietwat te stringente voorwaarde lijkt, aangezien voor vele goederen het verkrijgen van volledige informatie moeilijk, zo niet onmogelijk is. Het stellen van acceptatie als noodzakelijke voorwaarde voor het ontstaan van politieke verplichtingen lijkt daarmee dan ook het ontstaan van een algemene politieke verplichting onmogelijk te maken. Dit zou namelijk zijn voorbehouden aan die paar individuen die volledig geïnformeerd de voordelen van een bepaald goed hebben geaccepteerd.

Hetzelfde geldt voor de oplossing die Simmons (1979, 335) voor het probleem van de redelijkerwijs onvermijdbare goederen aandraagt. Volgens hem zou acceptatie van voordelen ook een noodzakelijke voorwaarde voor het ontstaan van politieke verplichtingen moeten zijn, ook al onderbouwt hij die stelling op andere wijze (Simmons 1979, 335). Simmons (1979, 324) wijst namelijk op het grote verschil dat er bestaat tussen het ontvangen en het actief accepteren van goederen. Dit laatste zou ervoor zorgen dat iemand een 'onderdeel' wordt van een samenwerkingsverband en als zodanig ook verplicht kan zijn om aan de kosten ervan bij te dragen. Iemand die de voordelen van dat samenwerkingsverband passief ontvangt, kan daarentegen niet als een onderdeel daarvan worden beschouwd en heeft die verplichting dan ook niet (Simmons 1979, 324-5). Door op basis van acceptatie van voordelen een onderscheid te maken tussen leden en niet-leden van samenwerkingsverbanden, zou het ontstaan van

---

⁶ Het lijkt dan ook noodzakelijk om Simmons' (1979, 328) typologie van 'open' en 'algemeen toegankelijke' goederen aan te vullen met een aantal extra categorieën. Waar de grens tussen vermijdbaar en onvermijdbaar ligt zal ook in dat geval echter enigszins arbitrair blijven.

politieke verplichtingen met twijfelachtige herkomst volgens Simmons kunnen worden voorkomen.

Net als bij Rawls is de mate waarin dit het ontstaan van een algemene politieke verplichting in de weg staat, grotendeels afhankelijk van de invulling die er aan acceptatie wordt gegeven. Simmons (1979, 327) stelt zelf voor om iets pas als acceptatie te doen gelden als een individu ofwel actief heeft geprobeerd om voordeel te krijgen, bijvoorbeeld door een inspanning te leveren, dan wel willens en wetens tot zich heeft genomen. De stelling dat iemand een voordeel willens en wetens tot zich dient te nemen, zou echter kunnen leiden tot de situatie waarin een individu geen verplichting heeft om aan de voorziening van een bepaald goed bij te dragen, puur en alleen omdat dat individu niet weet dat het andere, samenwerkende individuen zijn die voor de voorziening van dat goed zorgen (Arneson 1982, 632). Simmons vraagt daarmee net als Rawls betrekkelijk veel van individuele burgers, waardoor de kans op een algemene politieke verplichting sterk afneemt.

De nadruk die door Rawls en Simmons op acceptatie als oplossing voor het probleem van de redelijkerwijs onvermijdbare goederen wordt gelegd, laat onverlet dat andere auteurs zich op de toevoeging van een andere voorwaarde hebben gericht. Het alternatieve antwoord dat bijvoorbeeld door Nozick (1974, 95) wordt voorgesteld, gaat namelijk niet uit van acceptatie, maar van het geven van expliciete toestemming als middel om te voorkomen dat politieke verplichtingen op schijnbaar oneerlijke wijze tot stand komen. Omdat het volgens Nozick ondenkbaar is dat een individu moreel of fysiek zou worden gedwongen om bij te dragen aan een samenwerkingsverband waarover hij zich niet heeft kunnen uitspreken, is het stellen van toestemming als extra voorwaarde volgens hem een noodzakelijke toevoeging aan Harts definitie van het *principle* (zie Nozick 1974, 95). Het probleem van de redelijkerwijs onvermijdbare goederen zou met een dergelijke toevoeging eveneens kunnen worden voorkomen, aangezien consumptie van goederen, indien onwenselijk bevonden, nooit tot een politieke verplichting zou kunnen leiden.

De basis voor die toevoeging kan onder meer worden gevonden in de waarde die Nozick hecht aan bepaalde basisrechten, waarover ieder individu volgens hem beschikt (zie Nozick 1974, ix). Gelet op die nadruk op de vrijheid van het individu, die daarvan een onderdeel vormt, is het weinig verbazingwekkend dat Nozick zich in alle toonaarden verzet tegen elke vorm van dwang waarmee dat individu niet zelf heeft ingestemd. Hij richt zich daarbij met name op de mogelijkheid dat er politieke verplichtingen zouden kunnen ontstaan op basis van voordeel dat door anderen aan een individu wordt opgelegd (zie Nozick 1974, 95). Het beeld dat hij daarbij oproept is er een van een individu dat met allerhande ongewenste voordelen wordt geconfronteerd en vervolgens ook nog verplicht zou kunnen worden om hieraan een bijdrage te leveren. Het inmiddels beroemde voorbeeld van het individu dat boeken bij mensen naar binnen gooit en hiervoor vervolgens compensatie eist, illustreert dan ook precies het type probleem dat Nozick ten aanzien van het *principle of fairness* vaststelt.

Los van de vraag of Nozicks karakterisering van het probleem de juiste is, is het met name de vraag of zijn voorgestelde toevoeging aan het *principle* niet ook te veel

belemmeringen opwerpt om het ontstaan van een algemene politieke verplichting mogelijk te maken. Het dilemma, zo stelt Dagger (2010) is daarbij dat ofwel zal moeten worden aangetoond dat die toestemming op een zeker moment is gegeven, dan wel dat die toestemming zal moeten worden verondersteld. In het eerste geval is het niet geven van die toestemming door een burger voldoende om het bestaan van een algemene politieke verplichting onmogelijk te maken, terwijl het tweede geval niet als werkelijke toestemming kan worden beschouwd. Of toestemming nou als historisch of hypothetisch moet worden gezien; de kans op een algemene politieke verplichting wordt er danig door beperkt.

Dat zowel acceptatie als *consent* geen definitieve oplossing lijken te kunnen bieden voor het probleem van de redelijkerwijs onvermijdbare goederen, stemt weinig hoopvol voor de rol die het *principle of fairness* als basis voor het bestaan van een algemene politieke verplichting in moderne staten kan spelen. Het is, gelet op de implicaties van de oplossingen die de besproken auteurs voor dit probleem hebben aangedragen, dan ook maar weinig verrassend dat ook zij deze conclusie delen (zie Rawls 1972, 114; Nozick 1974, 95; Simmons 1982, 336).

5. Is er hoop voor het *principle*?

De discussie over de toepasbaarheid van het *principle* houdt hier niet op. Sinds de eeuwwisseling hebben verschillende auteurs geprobeerd om een oplossing te vinden voor de problemen die er lijken te ontstaan als het principe op concrete situaties wordt toegepast. Vrijwel zonder uitzondering zoeken zij die oplossing daarbij in een aanpassing van het originele principe, waaraan zij nieuwe elementen of interpretaties toevoegen (zie Klosko 2004, 39; Boran 2006, 103; Cullity 2008, 4). De discussie lijkt zich met deze nieuwe theorieën dan ook naar de meer algemene mogelijkheden van het op *fairness* baseren van politieke verplichtingen te hebben verplaatst en lijkt tevens een zekere afstand te hebben genomen van het *principle* zelf. Hoewel het *principle* namelijk doorgaans niet wordt verworpen, lijken de schijnbaar onoverkomelijke problemen die eerdere auteurs ten aanzien van de toepasbaarheid ervan hebben geuit, daarmee toch tot op zekere hoogte voor waar te worden aangenomen.

Zo probeert Klosko (2004, 39) een differentiatie aan te brengen in de typen goederen die kunnen worden onderscheiden, om zo de discussie omtrent het de mogelijkheden tot onvrijwillige consumptie te omzeilen. Hij maakt dat onderscheid op basis van wat hij aanduidt als "*presumptive benefit*", waarmee hij lijkt te doelen op een type profijt dat elk mens zou willen ontvangen, dan wel nodig heeft (Klosko 2004, 39). Voor de publieke goederen die als "*presumptively beneficial*" kunnen worden aangemerkt, geldt dan ook dat er over de acceptatie van hun voordelen eigenlijk geen discussie kan bestaan. Omdat hij de veiligheid die wordt geassocieerd met nationale defensie, een schoolvoorbeeld voor goederen die vrijwel absoluut onvermijdbaar zijn, zelf al als een dergelijke "*presumptively beneficial*" goed aanmerkt, lijkt de hele discussie over de problemen die dit soort goederen voor de toepassing van het principe met zich meebrengen overbodig te zijn geworden. Of Klosko hiermee werkelijk een oplossing heeft gevonden voor deze problemen, is echter de vraag.

Het spreekt namelijk voor zich dat de geldigheid van Klosko's argument vrijwel geheel afhankelijk is van de onderbouwing die hij voor het bestaan van zijn "*presumptively beneficial goods*" geeft. Dat daarop het nodige is aan te merken, geeft dan ook weinig reden tot optimisme. Hij licht de betekenis van "*presumptive benefit*" namelijk alleen toe met de stelling dat zij noodzakelijk zijn om een acceptabel leven te kunnen leiden (Klosko 2004, 40). Hoewel dit op zich aannemelijk klinkt en ook niet geheel zonder precedent is (zie Klosko 2004, 39-40)⁷, blijft grotendeels onduidelijk waarop hij een dergelijke plicht tot overleven op baseert. Als noodzakelijkheid voor het hebben van een acceptabel leven namelijk een voldoende reden is om vergaande politieke verplichtingen te doen ontstaan, lijkt een onderbouwing van deze stelling op zijn plaats. Het feit dat hij dit achterwege laat, betekent dat de nodige vraagtekens kunnen worden geplaatst bij de geldigheid van de notie "*presumptive benefit*" en daarmee bij zijn theorie zelf.

Cullity (2008, 4), die net als Klosko een oplossing voor de problemen met de toepassing van het *principle* zoekt in een aanpassing ervan, herdefinieert veeleer de manier waarop *fairness* tot het ontstaan van politieke verplichtingen leidt. Hoewel hij daarmee de betekenis van het principe centraal lijkt te stellen, laat hij Harts formulering hiervan los (zie Cullity 2008, 4). "*Appropriate impartiality*", het begrip dat hij in plaats van het principe als bron van politieke verplichtingen voorstelt, vertoont desondanks een aantal overeenkomsten met het *principle*. De 'toepasselijke onpartijdigheid' heeft namelijk net als het *principle of fairness* als doel te voorkomen dat sommige individuen kosteloos profiteren van andermans inspanningen. Meer dan het *principle* legt Cullity echter nadruk op de wijze waarop volgens hem verplichtingen ontstaan uit een plicht om datgene te doen dat moet gebeuren, op de meest toepasselijke manier (Cullity 2008, 5). Niet consumptie als zodanig, maar de morele plicht om datgene te doen dat juist is, vormt de kern van het mechanisme dat volgens Cullity tot het ontstaan van politieke verplichtingen kan leiden. Zolang het goed dat een samenwerkingsverband voortbrengt objectief gezien geproduceerd dient te worden, geldt voor een individu dan ook dat het een verplichting heeft om aan de kosten hiervan bij te dragen (Cullity 2008, 10).

Net als Klosko's oplossing voor de problemen waarmee het *principle* wordt geconfronteerd, is Cullity's aanpassing hiervan even geldig als de onderbouwing die hij geeft voor de door hem geïntroduceerde 'toepasselijke onpartijdigheid'. Dat deze onderbouwing betrekkelijk beperkt is, zorgt er dan ook voor dat deze geldigheid ter discussie kan worden gesteld. Naast het feit dat Cullity definitiekwesties voor weinig gespecificeerde zaken als 'toepasselijkheid' onbesproken laat, spreken de problemen met het zich ongefundeerd beroepen op objectieve juistheden namelijk grotendeels voor zich. Een oplossing voor het probleem van de redelijkerwijs onvermijdbare goederen lijkt daarmee nog ver weg. Duidelijk is echter dat een antwoord op dit vraagstuk zal moeten worden geformuleerd, omdat een geloofwaardige rol voor het *principle of fairness* als basis voor een algemene politieke verplichting anders onwaarschijnlijk lijkt.

---

⁷ Klosko verwijst hierbij naar wat Rawls ook wel als *primary goods* heeft aangeduid. Zo goed als voor Klosko geldt dat uiteindelijk onduidelijk is hoe bepaalde goederen objectief als wel en niet noodzakelijk kunnen worden bestempeld, zo ook geldt dit echter ook voor Rawls.

6. Het probleem van non-consumptie

Dat er terechte problemen worden geconstateerd ten aanzien van het *principle of fairness*, doet echter geen afbreuk aan het feit dat niet de redelijkerwijs onvermijdbare goederen, maar een veel fundamenteeler probleem toepassing van het principe op moderne staten in de weg staat. Het bestaan van een kans op onvrijwillige consumptie, dat toch wel de kern is van het gestelde vraagstuk, leidt namelijk in het ergste geval tot een twijfelachtige basis voor de verplichtingen die aan de hand van het principe zouden ontstaan. Toch is die twijfel al heel wat aannemelijkere basis voor eventuele politieke verplichtingen dan een situatie waarin van verplichtingen überhaupt geen sprake kan zijn. Omdat het *principle of fairness* consumptie van goederen voor het ontstaan van verplichtingen als voorwaarde stelt, zal consumptie moeten worden aangetoond om het bestaan van politieke verplichtingen aannemelijk te maken. Het feit dat de oprechte consumptie van de redelijkerwijs onvermijdbare goederen betwijfeld kan worden, neemt dan ook niet weg dat er wel degelijk geconsumeerd wordt.

Veruit de meeste moderne staten produceren echter naast redelijkerwijs onvermijdbare goederen juist ook vele redelijkerwijs vermijdbare goederen, waarvoor op zijn minst een minimale inspanning zal moeten worden gedaan⁸. De kans dat er mensen zijn die zich aan de consumptie van bepaalde publieke goederen in het geheel kunnen onttrekken, lijkt daarmee niet uit te sluiten en vormt dan ook een grotere bedreiging voor de toepasbaarheid van het principe dan de al dan niet terechte consumptie van redelijkerwijs onvermijdbare goederen. Als consumptie niet voor op zijn minst een groot deel van de burgers kan worden vastgesteld, is het namelijk onwaarschijnlijk dat het *principle of fairness* een aannemelijke grondslag kan bieden voor het bestaan van algemene politieke verplichtingen in moderne staten (Klosko 2004, 3). Hoewel de eerdere discussie over de toepasbaarheid van het principe daarmee niet minder terecht is, werpt het wel de vraag op of niet wordt voorbijgegaan aan een potentieel veel fundamenteeler probleem.

De omvang van het geconstateerde probleem is namelijk aanzienlijk. De mate waarin de staat differentieert in de toegang die verschillende burgers tot hetzelfde goed hebben, zorgt ervoor dat het hoogst onwaarschijnlijk is dat een of meerdere burgers op een zeker moment alle door de staat aangeboden goederen hebben geconsumeerd⁹. Voorwaarden als werkeloosheid of arbeidsongeschiktheid voor het kunnen ontvangen van een uitkering zorgen er aldus voor dat een groot aantal burgers met sommige regelingen waarschijnlijk nooit in aanraking zal komen. Voor sommige goederen, die de staat alleen openstelt voor bepaalde groepen burgers, zal zelfs gelden dat vele burgers er nooit gebruik van zullen kunnen maken. De wijze waarop moderne staten goederen en diensten aan hun burgers beschikbaar stellen,

---

⁸ Zie hiervoor onder meer Simmons' beschrijving van zogenaamde '*open goods*'; goederen waarvan consumptie weliswaar niet onvermijdbaar is, maar evenwel voor de hand ligt (Simmons 1979, 328). De relatieve toegankelijkheid van deze *open goods* impliceert dat er vele goederen zijn die een dergelijke mate van toegankelijkheid ontberen. Aldus zou gesproken kunnen worden van een zekere toegankelijkheidsschaal voor publieke goederen, waarbij de onvermijdbare goederen het ene uiterste vormen. Goederen waarvoor aan een groot aantal voorwaarden moet worden voldaan, zouden als een ander uiterste kunnen gelden.

⁹ Arneson (1982, 618) identificeert ook gelijke consumptie als kenmerk van publieke goederen. Als een dergelijke definitie van publieke goederen zou worden gehanteerd, wordt het gestelde probleem alleen maar acuter.

zorgen er dan ook voor dat toepassing van het *principle of fairness* danig bemoeilijkt wordt. Als iemand de kinderbijslag nooit heeft geconsumeerd, hoe kan diegene dan verplicht zijn om eraan bij te dragen?

Een antwoord op deze vraag zou kunnen liggen in de verzekeringachtige aard van sommige publieke goederen. Naast directe verzekeringen als de WW en WAO, zouden namelijk ook zaken als de gezondheidszorg, de AOW en de staat zelf kunnen worden gezien als een soort verzekering die door burgers bij de staat wordt afgesloten. Die verzekering, zo zou je kunnen stellen, wordt wel degelijk geconsumeerd en zou dus ook een basis kunnen bieden voor de plicht om aan de kosten ervan bij te dragen. Het is dan echter wel de vraag wat er zou moeten gebeuren als een burger uiteindelijk nooit een beroep hoeft te doen op de voorzieningen waarvoor hij is verzekerd. De collectieve aard van een dergelijke verzekering, waarbij risico's worden gespreid en een zekere herverdeling plaatsvindt, maakt namelijk dat van een directe koppeling tussen plicht en consumptie geen sprake meer is. Omdat deze koppeling volgens het principe wel degelijk aanwezig is, is moeilijk aan te geven waarom jarenlang betaald had moeten worden voor een goed dat niet geconsumeerd is.

Hetzelfde bezwaar gaat op voor een andere variant van dit argument, dat de voorzieningen die staten aanbieden als waren het een *package deal* presenteert. Publieke goederen zouden een ondeelbaar geheel vormen, waarbij de consumptie van het ene onmiddellijk ook de consumptie van het ander betekent. Van een keuze om het ene goed wel en het ander niet te consumeren, is dan ook geen sprake meer; het is alles of niets¹⁰. Om twee redenen lijkt gebruik van een dergelijk argument echter moeilijk te verdedigen. Enerzijds is het in het kader van het *principle of fairness* namelijk weinig rechtvaardig om publieke goederen in zo'n *package deal* aan te bieden, aangezien dat een consequente oplegging van plichten met twijfelachtige grondslag zou betekenen. Anderzijds lijkt het argument vooral een interpretatie van een werkelijkheid die weinig met de praktijk van doen heeft. In de meeste moderne staten worden verschillende goederen namelijk al op verschillende wijzen gefinancierd, waarbij sommige uit algemene en andere uit meer goedspecifieke gelden worden betaald. Het kunstmatig opleggen van een *package deal* doet aan die praktijk geen recht¹¹.

Als noch een verzekeringachtige aard van publieke goederen, noch een *package deal* een antwoord kan bieden op het gestelde vraagstuk, is het wellicht nuttig om het principe zelf wat nader onder de loep te nemen. Waar een letterlijke lezing daarvan namelijk inderdaad leert dat consumptie een noodzakelijke voorwaarde is voor het kunnen ontstaan van verplichtingen, hoeft dit niet te gelden voor een lezing die veeleer 'in de geest' van het principe is. Je zou namelijk kunnen stellen dat het principe niet kosteloze consumptie, maar veeleer het niet bijdragen van jouw steentje aan de kaak probeert te stellen. Toch blijft het ook bij een minder letterlijke lezing onduidelijk hoe een op rechtvaardige wijze een algemene verplichting tot

---

¹⁰ Klosko presenteert in wezen hetzelfde argument als hij voorstelt om eventuele niet-presumptieve goederen die door staten worden aangeboden, te laten 'meeliften' op de morele plicht tot bijdrage die voor de presumptieve goederen geldt (zie Klosko 1987, 255).

¹¹ Denk bijvoorbeeld aan zaken als schoolgeld en andere op gebruik gebaseerde financiering. Het 'de gebruiker betaalt' lijkt het bestaan van een alomvattend *package deal* bij voorbaat uit te sluiten.

stand zou moeten komen. Het is daarbij met name de vraag wat precies onder ‘het bijdragen van jouw steentje’ wordt verstaan. Stel namelijk dat een bepaald goed voor een grote groep burgers voordelig is, maar voor jou als individuele burger niet. De kosten van het goed zijn echter zo hoog, dat de burgers die van het goed profiteren deze niet zelf op kunnen brengen. Ben je in een dergelijke geval verplicht om jouw steentje bij te dragen?¹² Een minder letterlijke lezing van het principe zou tot deze conclusie kunnen leiden, ook al is de rechtvaardigheid van een op deze wijze ontstane verplichting op zijn minst twijfelachtig.

Dat laat onverlet dat het bovenstaande voorbeeld naar alle waarschijnlijkheid niet vaak zal voorkomen. Veruit de meeste publieke goederen zouden met de bijdrage van minder dan alle burgers kunnen worden gefinancierd (zie Cullity 2008, 11), zelfs al betekent dat een hogere bijdrage per persoon. Op basis van dit gegeven zouden vaagtekens kunnen worden geplaatst bij de noodzaak voor een algemene politieke verplichting; als niet iedereen hoeft bij te dragen om productie van een goed mogelijk te maken, waarom moet er dan wel een algemene verplichting bestaan die iedereen daartoe aanzet? Een eerste reden is in de tweede paragraaf reeds uiteengezet. De neiging om bepaalde goederen zonder overeenkomstige inspanning te willen consumeren, volgens sommigen menseigen, zorgt ervoor dat vele goederen nooit kunnen worden geproduceerd. Meer nog dan de kansen die hiertoe geboden worden, speelt de kans op misbruik door anderen in die overweging een rol. Als de kans dat anderen niet bijdragen, terwijl jij dat wel doet, toeneemt, zou ook de kans op *free rider*-gedrag toenemen (Hindmoor 2006, 105-8).

Meer nog dan de oplossing die een algemene politieke verplichting voor dit probleem zou bieden, speelt ook het ontbreken van een aannemelijk alternatief een grote rol in de noodzaak voor een dergelijke verplichting. Als het *principle of fairness* namelijk niet in een redelijke basis voor het bestaan van een algemene politieke verplichting kan voorzien, zou alleen het vaststellen van consumptie per individuele burger de rechtvaardigheid van ontstane verplichtingen kunnen garanderen. Los van de problematiek die het *free rider*-gedrag ook hierin zou veroorzaken, lijken met name praktische bezwaren een dergelijke toepassing van het principe in de weg te staan. Voor vele publieke goederen zal namelijk met geen mogelijkheid kunnen worden nagegaan of en in welke mate van een bepaald goed gebruik is gemaakt. Voor andere goederen, waarvoor wellicht wel een rekening zou kunnen worden opgesteld, zal de administratieve last die dit met zich meebrengt waarschijnlijk van zodanige grootte zijn, dat het maar de vraag is de baten van een dergelijk systeem tegen de kosten opwegen.

Het probleem van non-consumptie lijkt dan ook een onverminderde bedreiging te zijn voor de basis die het *principle of fairness* voor het bestaan van een algemene politieke verplichting in moderne staten kan bieden. De implicaties van dit probleem laten zich wellicht het best illustreren aan de hand van het type staat dat bij toepassing van het principe nog mogelijk zou zijn. Als alleen op rechtvaardige wijze ontstane verplichtingen tot de plicht

---

¹² De problemen die zich in een dergelijk geval voor zouden kunnen doen, zijn ook wel door Nozick (1974, 94-5) geïllustreerd. De vraag die hij opwerpt is vooral waar de grenzen van het moeten leveren van een bijdrage zouden moeten liggen. Als deze niet aan iets concreets als consumptie zijn verbonden, lijkt dit de deur open te zetten naar allerhande situaties waarin de rechtvaardigheid van ontstane verplichtingen kan worden betwijfeld.

kunnen leiden om aan de productie van een publiek goed bij te dragen, zou de staat in zijn huidige vorm waarschijnlijk niet kunnen worden gehandhaafd. Alleen als voldoende burgers geruime tijd een bepaald goed consumeren, kan die staat namelijk in dat goed voorzien. De voorziening van publieke goederen krijgt daarmee een sterk *ad hoc* karakter, omdat wisselende consumptie de productie ervan al op de tocht zou zetten. In de onzekerheid die de al dan niet voldoende consumptie voor de productie van publieke goederen met zich mee zou brengen, is het dan ook maar moeilijk voor te stellen dat veel publieke goederen ooit tot stand zouden komen.

7. Conclusie

Dat op basis van het *principle of fairness* tot een geloofwaardige basis voor het bestaan van een algemene politieke verplichting in moderne staten zou kunnen worden gekomen, lijkt onwaarschijnlijk. Waar de problemen die het bestaan van redelijkerwijs onvermijdbare goederen reeds de nodige twijfels plaatsen bij de rechtvaardigheid van ontstane verplichtingen, betekent de consumptie die daarvoor een noodzakelijke voorwaarde vormt dat het bestaan van een algemene verplichting om aan de productie van publieke goederen bij te dragen aan de hand van het principe moeilijk te verdedigen is. Het grootste probleem lijkt daarbij voort te komen uit een discrepantie tussen de grondslagen van zowel de publieke goederen waarvoor een politieke verplichting financiering mogelijk zou maken, als het veronderstelde mechanisme dat voor deze verplichting de basis zou moeten vormen. Waar de voordelen van publieke goederen namelijk op basis van het behoren tot een bepaalde groep worden verdeeld, kan het *principle* alleen bij daadwerkelijke consumptie van dat goed tot de plicht leiden om ook aan de financiering van die voordelen bij te dragen.

Dat laat onverlet dat het *principle of fairness* wel degelijk als nuttig instrument zou kunnen worden gebruikt om het bestaan van politieke verplichtingen in kleinschalige situaties te onderbouwen, vooral als er sprake is van private of semiprivate goederen. Het principe dat het onjuist is om kosteloos van andermans inspanningen te profiteren, staat dan ook nog altijd als een huis. Ook ben ik van mening dat het benaderen van politieke verplichtingen vanuit het idee dat *fairness* tot deze verplichtingen aanleiding kan geven, de juiste is. Andere theorieën, die veeleer het geven van toestemming of het dankbaar moeten zijn als uitgangspunt nemen, lijken namelijk op veel fundamentele punten tekort te schieten dan het *principle of fairness* ooit heeft gedaan. De constatering van Dagger (2010) dat er voor zowel de sociaal-contracttheorieën als de op paternalisme gestoelde onderbouwingen van politieke verplichtingen in moderne staten weinig toekomst meer lijkt, lijkt mij dan ook meer dan correct.

Dat neemt niet weg dat ook het *principle* in dit opzicht tekort lijkt te schieten. Niet zozeer het bieden van een basis voor het bestaan van een algemene verplichting om aan de financiering van goederen bij te dragen, als wel het bieden van een dergelijke basis in de context van moderne staten en publieke goederen is daarbij problematisch. Dit betekent dat op dat vlak nog voldoende uitdagingen liggen die in verder onderzoek zouden kunnen worden opgepakt. Of dit in de vorm zou moeten zijn van wat Dagger (2010) als '*a plurality of principles*' omschrijft, waarin de elementen van verschillende theorieën worden

gecombineerd, of dat een oplossing zou moeten worden gevonden voor de geconstateerde problemen met het principe zelf, laat ik in het midden. Ik hoop met dit onderzoek slechts een zinvolle bijdrage te hebben geleverd aan het lange debat waarvan het *principle of fairness* het onderwerp is.

8. Literatuur

- Arneson, Richard J. 1982. "The Principle of Fairness and Free-rider Problems." *Ethics* 92(4): 616-633.
- Arnold, N. Scott. 2009. *Imposing Values*. Oxford: Oxford University Press.
- Boran, Idil. 2006. "Benefits, Intentions and the Principle of Fairness." *Canadian Journal of Philosophy* 36(1): 95-116.
- Buchanan, James M. 1959. *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Cullity, Garrett. 2008. "Public Goods and Fairness." *Australasian Journal of Philosophy* 86(1): 1-21.
- Dagger, Richard. 2010. "Political Obligation." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/political-obligation/> (geraadpleegd op 18 juni 2012).
- Gilbert, Margaret. 2006. *A Theory of Political Obligation*. Oxford: Oxford University Press.
- Hart, H.L.A. 1955. "Are There Any Natural Rights?" *The Philosophical Review* 64(2): 175-191.
- Hindmoor, Andrew. 2006. *Rational Choice*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Klosko, George. 1987. "Benefit, Fairness, and Political Obligation." *Philosophy and Public Affairs* 16(3): 241-259.
- Klosko, George. 2004. *The Principle of Fairness and Political Obligation*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Locke, John. [1690] 2010. *Two Treatises of Government*. Eds: Peter Laslett. Cambridge: Cambridge University Press.
- Morris, Christopher W. 1998. *An Essay on the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State and Utopia*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Rawls, John. 1972. *A Theory of Justice*. Oxford: Clarendon Press.
- Simmons, A. John. 1978. "The Principle of Fair Play." *Philosophy and Public Affairs* 8(4): 307-337.
- Simmons, A. John. 1978. *Moral Principles and Political Obligations*. Princeton: Princeton University Press.